

Sociologie ve výstižné zkratce

Vzorem koncentrovaného a zároveň přístupného výkladu sociologické problematiky je knížka J. Szczepańskiego *Otázky soudobé sociologie*,¹ kterou autor vědomě doplňuje u nás známé již *Elementární pojmy sociologie*. Neopakuje v ní již definice sociologických pojmů, ale snaží se ukázat, jak fungují vnitřní mechanismy důležitých procesů soudobých společností. Podává tyto procesy v podobě, v jaké se promítají do života průměrné rodiny polské inteligence. Pro sociologickou informaci dospělých lidí ze širokých kruhů nejen inteligence, ale i dalších vrstev, plní analogickou roli, jakou plní pro informaci mládeže přeložená u nás kniha Baumanova.²

První kapitola pojednává o sociologických otázkách práce a technické civilizace. Vychází z toho, že nové formy kolektivního soužití, regulování vztahů i nové společenské instituce vznikaly na základě diferenciací potřeb, způsobů jejich uspokojování i nalézání nových nástrojů. Zdůrazňuje význam dělby práce a profesionální diferenciací pro společenský vývoj.

Teoreticky nejennějším prvkem této kapitoly je způsob, jakým autor prokazuje, že uznání existence průmyslových společností, charakterizovaných masovou, strojovou výrobou statků a služeb v podnicích oddělených od rodiny a opírajících se o dalekosáhlou dělbu práce, neodporuje teorii společenskoeconomické formace. Doslova uvádí: „Třídní systémy kapitalistické a socialistické společnosti jsou zásadně rozdílné, pokud jde o odlišení z hlediska vztahu k výrobním nástrojům, možnosti podílu v národním důchodu, neboť odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků likviduje možnost zisku. Avšak organizace práce a metody řízení vytvářejí v průmyslových společnostech nezávisle na politickém zřízení určité hierarchie postavení a profesionální diferenciací, které jsou též základem společenské pozice. Tato pozice vytváří charakteristické tendence, systémy hodnot a i typy osobnosti“ (12–13). Jistě lze diskutovat o tom, není-li zde přeceněna podobnost průmyslových společností, neboť charakter formace (či třídního systému) ovlivňuje podstatně organizaci práce a metody řízení, profesionální diferenciaci i hierarchii společenských pozic. Avšak je třeba uznat, že výrobní síly v rámci rozvinuté průmyslové výroby mají vzápětí nemálo podobných společenských rysů v obou for-

macích. V jednotlivých okruzích společenských vztahů, např. ve všech těch vztazích, které vyplývají z dělby práce (tedy též ve vztazích profesionální diferenciací), se pak působení industriální výroby, a to působení, které plyne z charakteru formace, prolínají a splývají, což se samozřejmě nemůže obejít bez rozporů.

Socialismu přisuzuje autor velkou úlohu zejména při překonávání uniformizujících důsledků technické civilizace, odcizení, při osvobozování člověka od všemocí strojů, trhu a peněz, při předcházení jak automatizaci, tak i „zmasování“ (ve smyslu zanedbání specifických vývojových rysů lidských osobností) společnosti.

Kapitola se dotýká též problémů společenských důsledků automatizace, jejího vlivu na změny mikrostruktury osazenstva (dominance oddělení plánování pracovního procesu a programování, zvýšení závislosti osazenstva na pracovním rytmu).

Na to navazuje kapitola o společenské organizaci, která osvětluje čtyři charakteristické tendence velkých systémů zorganizovaných institucí: tendenci k jednotě a konsolidaci, tendenci ke koordinaci a centralizaci, utváření kategorie specializovaných vedoucích expertů, organizátorů, techniků a vznik nepočetné skupiny „vysokého vedení“. Autor zdůrazňuje podstatný význam sociologického aspektu v teorii organizace, např. v problematice rozhodování, chování lidí v rámci organizací atd. Autorovi zde vytkneme snad jen to, že příliš široce chápe organizaci jako „trvalý systém diferencovaných a zkoordinovaných lidských činností“ (33). Z tohoto hlediska by organizací bylo téměř vše, co má podstatnější význam pro společenský vývoj a co se přibližuje k jeho zákonitostem. Nebylo by správnější hovořit jako o organizovaných jen o těch činnostech, které jsou institucionálně předpokládány, fixovány určitými předpisy a příslušným způsobem sankcionovány? Jistě existují takové činnosti, které jsou trvalé a zkoordinované a přitom jsou vykonávány návykově a spontánně. Ty je třeba odlišit od činností organizovaných.

V kapitole o rodině a výchově budí pozornost analýza změn, probíhajících ve struktuře, organizaci, funkcích i vnitřním životě rodiny v důsledku rozvoje technické civilizace (egalitární manželství, rodičovské vztahy nabyly přátelské povahy, aj.). Autor po-

¹ J. Szczepański: *Zagadnienia socjologii współczesnej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1963, str. 132.

² Z. Bauman: *Sociologie pro každý den*, Mladá Fronta, Praha 1965. Viz recenze Baumanových knih v Sociologickém časopise 1965, č. 6.

važuje za obtížné stanovit, v jaké míře jsou zjevy „buntu“ a nepřizpůsobení mezi mládeží vyvolány změnami rodiny, neboť současně lze pozorovat jevy výchovné krize ve škole. Přitom upozorňuje na málo uvažovanou okolnost, že škola i učitel značně ztratili na vážnosti v době, kdy rozhlas, tisk a televize se staly zajímavějším zdrojem vědění. Důležitou výchovnou úlohu hrají skupiny mládeže stejného stáří.

Kapitola o diferenciaci a rozvrstvení společnosti vychází z marxistického pojetí tříd. Rozdělení ve vrstvy považuje za méně zásadní a méně hluboké než třídní dělení. Zvláštní oddíl je věnován důležité otázce rozvrstvení socialistické společnosti. Za hlavní kritéria tohoto rozvrstvení považuje Szczepański nerovnost příjmů, rozdílnost pozic zaujímaných ve společenské dělbě práce, ve stupni účasti při výkonu moci, rozdíly v úrovni vzdělání a prestiže. Přitom autor poněkud předčasně usuzuje, že již nelze hovořit o dělnické, rolnické třídě a inteligenci (64). Je ovšem obtížné najít jediné diferenciací kritérium nového typu rozvrstvení. Vezmeme-li povolání, je možné, že povolání, která stojí vysoko na stupnici formálních pozic, mají dosti nízké pozice na stupnici prestiže. Szczepański vidí východisko ve vytvoření kombinované stupnice podle různých kritérií, která by zjišťovala společenskou pozici na základě „syntetické gradace“, spojující povolání a postavení v povolání, podíl moci, dosah ekonomického a politického rozhodování, úroveň vzdělání i výši příjmů. Ředitel určitého podniku může ve skutečnosti s ohledem na hospodářský význam tohoto podniku zaujímat značně vyšší pozici než jiný ředitel.

V kapitole věnované otázkám politické moci upoutá typologie politických stran a přehled technik výkonu moci: technika, opírající se o magickou či náboženskou autoritu vládce, technika, opírající se o ochotu k poslušnosti z přesvědčení, že jde o nejlepšího kandidáta výkonu moci, technika, opřená o výchovu obyvatelstva v určitých ideologických zásadách, technika, opřená o odměňování poslušnosti a technika, opřená o zastrasování a teror.

Značnou pozornost věnuje Szczepański sociologické problematice malých skupin, jejíž velký teoretický i praktický význam je stále výrazněji uznáván i v sociologické práci u nás. Nelze zkoumat podnik bez výzkumu malých pracovních skupin, neboť, jak dovozuje Szczepański na základě výsledků obsáhlých studií západní sociologie a sociální psychologie, především v malých skupinách vzniká pocit solidarity a identifikace s podnikem a jinými velkými uskupeními a fungování malých skupin rozhoduje o mnoha důležitých záležitostech podniku. Pracovníci zaujímající ve struktuře skupin různé pozice se také značně liší co do produktivity práce, postojů vůči vedení a kolegům. Szczepański dokonce tvrdí, že ti členové skupin, kteří jsou obklopeni sympatiemi a mají vysoký prestiž, zpravidla dosahují také vysoké produktivity, přičemž je závislost vzájemná (16). Nezdá se však, že by to bylo tak jednoznačné, neboť v našich

podmínkách se skupinový zájem a tedy i tendence těch, kteří mají v pracovních skupinách nejvyšší neformální autoritu, nezdá se rozcházejí s požadavky produktivity.

Skupinovému jednání je věnována speciální kapitola, která plasticky osvětluje procesy utváření módy, fámy, zjevy desindividualizace při davovém chování.

Po dalších kapitolách, které se týkají společenských vizí (běžné představy, magie, náboženství, ideologie, věda) a sociologických otázek venkova a měst, teprve v závěru přistupuje Szczepański k obecně sociologické problematice. V kapitole „Společnost“ zdůrazňuje, že na základě shromážděných materiálů a popisů, získaných empirickými výzkumy, má již polská sociologie vytvářet obecnou teorii společnosti. Důslednou teorii lze vytvořit na základech historického materialismu.

Společnost chápe autor jako strukturu, vnitřně spjatou určitými zákonitostmi. Podává v tomto duchu skicu teorie vznikající socialistické společnosti (str. 123—127). 1. Základem je typ ekonomiky, opřené o společenské vlastnictví výrobních prostředků a řízené centrálním plánem. (Nelze pochopit, proč v souvislosti s tím přisuzuje autor při tvorbě socialistické společnosti menší dosah technické revoluci.) 2. Vzniká nová makrostruktura a společenská diferenciaci. 3. Úloha státu a systému institucí ve vytváření nové ekonomiky i nové makrostruktury — politická rozhodnutí, nutnost zachování a výkonu moci leží v základě normativních aktů v ekonomice. 4. Fungování systému institucí, ekonomiky i vytvoření nové makrostruktury vyvolává vznik nové mikrostruktury, která je činitelem stabilizace makrostruktury. 5. Změny v hodnotových systémech, kultuře, společenském vědomí. 6. Formování nového charakteristického typu osobnosti, typu člověka „zespoledenštěného“.

Autor recenzované knížky je žákem Znanieckého, u něhož jako poslední před vypuknutím války dosáhl postgraduální doktoratury a jehož badatelské tradice v několika sociologických diskusích po r. 1955 hájil. Obě knížky však vyvolávají otázku po vztahu Szczepańskiego k marxistické sociologii. Nezdá se na ni výslovně odvolává. Nejde jen o vnější, ale o vnitřní navazování na základní principy marxistické sociologie: zejména na marxistické učení o třídách a třídním boji, o základním místě ekonomiky ve struktuře společnosti, o významu práce, kterou Szczepański považuje za základního činitele uskupování lidí aj.

Ve vlasti J. Szczepańskiego se objevily úvahy o tom, že sice není protimarxistickým sociologem, že však je sociologem nemarxistickým. Ve světle recenzované knihy i dalších jeho knih se přesvědčujeme, že tyto úvahy byly vyslovené sektářskými. Mohly být vysloveny pouze z pozic chápajících marxismus jako uzavřený systém pouček, ke kterým nelze nic přidávat, nad které nelze jít. Szczepański však akceptuje všechna zásadní marxistická východiska a z jejich hlediska usiluje osvětlit řadu dalších problémů, vy-